

О. П. ПЕТРОВСЬКА
КОРДОН, ГРАНИЦЯ, МЕЖА

Точність у вживанні слова зумовлюється глибоким розумінням його значення, розрізненням найтонших значенневих відтінків і відчуттям стилістичних барв. А це неможливо без усвідомлення семантико-стилістичної специфіки синонімів та досконалого вміння користуватися ними. Цікавим у цьому плані є вживання в українській мові слів *кордон*, *границя*, *межа*.

У значенні «лінія, яка відділяє територію однієї держави від території іншої або води суміжних держав» вони синонімізуються: «І горді наші жони, І сестри й матері, Що бережуть *кордони* Бійці-богатирі» (М. Рильський); «З великою пишністю зустріли королеву польські магнати та біскупи на польській *границі*» (І. Нечуй-Левицький); «Кораблі йшли понад *межею* нейтральних вод» (В. Кучер). У сучасній українській публіцистиці та у мові художньої літератури це значення передається словом *кордон*. Менш активне у цьому значенні слово *границя*, здебільшого характерне для мови художньої літератури дожовтневого часу. Значно рідше цей семантичний різновид передається синонімом *межа*. Синонімами слова *кордон* і *границя* виступають і в словосполученнях *за кордон* (*за границю*) «в іншу державу», *з-за кордону* (*з-за границі*) «з іншої держави», *за кордоном* (*за границею*) «в іншій державі». Слово *межа* в таких словосполученнях не вживається, пор.: «Політичні обставини викинули з Росії професора Київського університету Михайла Драгоманова, і він емігрував *за границю*» (М. Коцюбинський); «Пан Адам оповідав свої пригоди, коли, по повстанні, ще малим хлопцем мусив тікати *за кордон* з батьком» (М. Коцюбинський); «Замойський ждав до себе на одвідини гостей, приїжджих *з-за границі*» (І. Нечуй-Левицький); «Ідуть *з-за кордону* два визначні іноземці, можливо, теж вчені» (О. Довженко); «Побувала [Гризельда] *за границею*, побувала при дворі австрійського цісаря» (І. Нечуй-Левицький).

Спостереження показують, що в мові творів дожовтневої літератури перевага надавалася словосполученням із словом *границя*, у творах радянських письменників та в пожовтневій публіцистиці усталилися словосполучення із словом *кордон*.

Іменник *межа* широко вживається в українській мові, коли йдеться про лінію, що розділяє суміжні області, володіння, земельні наділи і т. ін. або є краєм якої-небудь території: «Ой по нашій Україні сади розцвілися, Щезли *межі*, брати радні до купи зійшлися» (Коломийка); «Один город одділяється од другого тільки рядком верб та *межами*» (І. Нечуй-Левицький); «Загуркотили трактори, переорюючи старі *межі*» (Ю. Мартич). У цьому значенні слово *межа* синонімізується із *границя*, пор.: «Між Рудим і Лукашевичем багато літ ішла судова тяганина *за границю* їх маєтностей» (М. Рильський).

Синонімом до слів *межа* і *границя* у цьому значенні виступає і лексема *кордон*. Ось як лінію поділу територій різних районів назвав Остап Вишня: «Оцей і той райони — сусідні райони. А між ними *межа*, *кордон* ніби, *границя*». О. Довженко також уживає слова *кордон* і *межа* як синонімічні: «Військовий юрист розгорнув на столі маленький вузличок з землею. — Це я взяв на спомин, коли покидав Україну... Удосвіта жінка одна плакала, казала, що це кінець України, ну, *кордон*, сказати б, *межа*». Об'єднання в один синонімічний ряд слів близької семантики використовується письменниками з метою уточнення, підсилення характеристики зображуваного.

У значенні «лінія поділу якої-небудь території» слова *межа*, *границя*, *кордон* відрізняються стилістичною належністю до певного жанру і частотою вживання в сучасній українській мові. Перевага надається тут загальноживаному слову *межа*, що має цілий ряд спільнокореневих слів (*межувати*, *межування*, *межувальник* і под.) і зустрічається в образних виразах, пор.: «Жовтень переорав віковічні *межі*. Це його безсмертна історична заслуга» (М. Рильський). Менш уживаний синонім *границя*, а слово *кордон* у такій семантичній тотожності виступає рідко. Це явище відображене і в Словнику української мови в 11-ти томах, де згадане значення у слові *межа* подається першим, у *границя* — з

обмежувальною ремаркою *розм.*, а в слові *кордон* воно подане відтінком до першого значення і тлумачиться за допомогою слова *межа*.

У переносному значенні «допустима норма чого-небудь дозволеного» слово *межа* є синонімом до лексеми *границя*; в семантичній структурі слова *кордон* такого значеннєвого різновиду нема, пор.: «Гумор Котляревського — завжди в *межах* художнього такту, зауважував І. Франко» (Рад. літературознавство); «З її чоловіком ми говорили чимало, все в *границях* гречності, ні до чого, звісно, не договорились» (Леся Українка). У цьому значенні обидва слова є рівноправними, вживаються переважно у формі множини, але вони відмінні щодо активності: іменник *межа* ширше вживаний у сучасній українській мові, ніж іменник *границя*.

Отже, при взаємозаміні слів *кордон*, *границя* і *межа* треба враховувати те, що вони не виступають абсолютними синонімами — їхні значення перехрещуються лише частково. Слід мати на увазі, що в сучасній українській мові для назви лінії, яка розділяє території держав, уживається слово *кордон*. Для означення смуги, поділу якої-небудь території взагалі характерним є *межа*, а слово *границя* обмежено вживається в обох значеннях. Крім того, вони відрізняються сферою вживання у різних стилях мови та стилістичним забарвленням.